

Associació
del Museu de la Ciència i de la Tècnica
i d'Arqueologia Industrial
de Catalunya

Patrimoni portuari

i de les indústries vinculades
als ports

XI Jornades
d'Arqueologia
Industrial
de Catalunya

El Racó d'Aixerí o Racó de Sant Miquel. Un antic port fluvial al nord del Pas de l'Ase, Vinebre, la Ribera d'Ebre

Margarida Genera i Monells

Dra. Filosofia i Lletres, UNED-Barcelona

Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1981-2014)

Investigadora adscrita a l'ICAC

Introducció

El nostre objectiu és analitzar els diferents elements que conformen un espai portuari d'època protohistòrica, instal·lat en la façana de l'Ebre final, aprofitant les condicions geo-estratègiques del paratge -conegut com a Racó de Sant Miquel o d'Aixerí- al nord del Pas de l'Ase, dins del terme de Vinebre, la Ribera d'Ebre. (Fig.1) Així mateix, també ens proposem interpretar aquestes troballes en el context històric-arqueològic del seu entorn i reflexionar sobre els procediments o protocols que s'haurien d'aplicar en la praxis de l'arqueologia preventiva en els moments actuals.

El Racó d'Aixerí o de Sant Miquel: una síntesi

Aquest jaciment, al nord del Pas de l'Ase, és a menys de 2 quilòmetres, abans d'arribar al nucli urbà de Vinebre, venint de la població de Garcia, a la riba esquerra de l'Ebre. En conjunt, gaudeix d'una situació geo-estratègica immillorable amb un fort pendent natural al costat d'una petita badia a la llera del riu. És a tan sols algunes desenes de metres més al sud de l'establiment de Sant Miquel (s. II-I aC.), raó per la qual se'l coneix també amb el mateix topònim.

Geològicament, es troba en la zona de contacte entre la conca de l'Ebre i el sistema mediterrani, on constatem les afectacions de la serra de Cavalls-Pàndols-Montsant, amb una estructura anticlinal complexa i asimètrica, que correspon a la discordança progressiva entre el Mesozoic i el Terciari, observable des de diferents jaciments, afectant plenament els de Sant Miquel i el Racó. Aquesta estructura anticlinal possiblement hauria establert una línia limítrofa, des de temps prehistòrics, en particular a l'època iberoromana. (Genera, 2009: 311-322) És, també, a prop d'aquest punt del Pas de l'Ase, on el riu amb vergència al Mediterrani, capturà la conca terciària de l'Ebre, iniciant el seu drenatge (Genera & Pocoví, 2012: 55-58). Aquests elements geològics, que en el cas present podem denominar "singulars" defineixen un marc territorial que -pel seu costat est, a través de petits camins i senderons connecta amb

les terres de l'interior- especialment amb la conca minera del Priorat -rica en galena i altres minerals- l'explotació de la qual remunta almenys a l'època dels fenicis.

És molt probable que aquest potencial en recursos mineralògics hauria estat un dels factors més determinants del poblament durant la protohistòria i, posteriorment, un dels motius que argumenten la presència romana amb establiments de caràcter militar que controlarien la seva gestió, com per exemple el de Sant Miquel.

Si bé pressuposàvem la seva existència, des dels inicis de les nostres investigacions, als anys setanta (Genera, 1977; Id., 1979; Id., 1982), la confirmació que, realment hi havia un petit embarcador d'època ibèrica, fou gràcies a la intervenció que es va dur a terme arran de les obres de modificació de l'antiga carretera C-230 entre Garcia i Ascó, avui la C-12. (Adell & Bru, 2010).

Els treballs realitzats aleshores (1)', van consistir en l'excavació de l'espai on es conservaven diverses construccions antigues, interpretades com les instal·lacions relacionades amb un port fluvial, a més de la consolidació de les estructures arquitectòniques, de forma que -en un futur- resultarà possible connectar la seva visita amb l'itinerari traçat en l'establiment de Sant Miquel, ara ja visitable. (Genera 2016: 535-565). Així mateix, en aquesta etapa de recerques també es va aprofundir en la investigació del jaciment de les Sebigues, ubicat a continuació del de la Fontjoana, ambdós també afectats per les esmentades obres. Els treballs d'excavació van ser dirigits per les arqueòlogues Susanna Adell Chavarría i Marta Bru Virgili de l'empresa CODEX Arqueologia i Patrimoni amb l'assessorament i coordinació científica nostra.

Així, doncs, podem afirmar que en aquest "Racó" hi ha els vestigis d'un petit port datat entre els segles V i els començaments del IV aC., és a dir, en el marc cronològic de l'ibèric ple. En conjunt, es tracta d'un punt estratègic, que propicià el comerç per via fluvial, gaudint d'una situació òptima amb un fort pendent natural, que en determinants punts assoleix els 35°, al costat d'un petit entrant del riu, flanquejat pels jaciments de Sant Miquel i de la Roca del Sol (terme de Garcia), des don s'aconsegueix un total domini d'aquest Racó (Genera, 2007: 291-303). (Fig.2)

Tot i correspondre a un lapse relativament curt, en el decurs dels treballs de camp es va documentar una seqüència estratigràfica que comprèn diverses fases constructives i de reconstrucció dels elements estructurals, que són el reflex de les diferents actuacions realitzades per adequar-los periòdicament a les necessitats que requeria l'activitat de càrrega i descàrrega de petites embarcacions en un determinat moment, tal com detallem a continuació:

Fase 1: S'ha relacionat amb l'ocupació inicial que situem a la segona meitat del s. V aC- començaments del s. IV aC. Durant aquesta etapa es va procedir a la preparació i arranjament dels espais per a facilitar l'accés al riu. Les tasques varen consistir en la regularització del substrat geològic dels laterals i l'eliminació parcial dels estrats verticalitzats, per tal d'aconseguir una major homogeneïtzació del sòl i ampliar, així, l'àrea de circulació. També hi tenim evidències que es pavimentà amb pedres compactades per a millorar el pas -tant de persones, com del

bestiar- cap a la llera del riu, amb més seguretat per no lliscar, a causa sobretot del pendent força pronunciat.

Fase 2: Correspon a un període de reformes que comporten l'anul·lació de diverses construccions anteriors, a més d'anivellar novament el sòl, ara només amb terra compactada, fins a convertir-se en un autèntic trespol d'argila crua. També en aquesta fase es construí un mur de tanca en el sector més alt en forma de petita talaia amb un bon domini visual de tota la badia.

Fase 3: Es documenta un incendi que provocà l'afectació de gairebé totes les estructures. Després de la retirada dels efectes del foc, es varen refer algunes construccions de les fases anteriors, aplicant les mateixes tècniques amb pedres poc escairades, unides amb fang.

Fase 4: Correspon a una nova reforma durant el s. IV aC amb el tancament del costat sud de l'àmbit adossat a l'estrat vertical, junt amb el de la fase anterior, així com el recreixement del nivell de circulació.

Fase 5: És el moment d'abandó del lloc, que poc a poc es recobreix de vegetació fins als anys seixanta que, com a conseqüència de les obres del primer traçat de la carretera Garcia-Ascó, queda afectat el jaciment. En aquella ocasió gràcies al bon fer dels amics Josep M. Pros i Jaume Domènech, encara es varen recuperar alguns objectes ceràmics, la major part dels quals en molt bon estat de conservació.

Poc més tard, aquest paratge es va anar convertint en un abocador, primer, de la mateixa runa de les obres, fins al decenni dels anys vuitanta que ja s'hi llançaven objectes de grans dimensions, fins a desfigurar completament la fisonomia original del paratge.

Pel que fa a les restes de cultura material, s'ha trobat un conjunt constituït majoritàriament, per ceràmiques autòctones pertanyents a la vaixel·la d'ús quotidià, amb elements, tant fets a mà com tornejats, àdhuc amb decoració pintada amb alguna tapadora amb tancament hermètic, però amb l'absència total de còlats. També, apareixen grans vasos d'emmagatzematge i àmfores. No obstant això, el tret més remarcable, és que la ceràmica d'importació millor representada és la de procedència àtica. En general, pertany a vaixel·la de simposi relacionada amb la consumició de vi, que va arribar a través de l'àrea emporitana, principalment al llarg del segle IV aC. Per tant, el Racó d'Aixerí podria representar un punt clau pel comerç d'origen hellènic vers les terres de l'interior.

Amb aquestes noves dades s'amplia, doncs, la informació recopilada fins ara, ens permetrà esbossar una sèrie de rutes de penetració transitades pels indígenes en contacte amb els grecs.

Els objectes metàl·lics són molt escassos i, en general, mal conservats, fet que dificulta deduir la seva funció. De ferro distingim alguns claus i alguna fulla possiblement d'un objecte de tall, de plom es trobaven algunes laminetes, mentre que de bronze es va recuperar un picarol i un fragment de fíbula. També es van recuperar algunes restes de talla de sílex, un fragment de molí i nombrosos vestigis de fauna. Com a objecte poc freqüent esmentem la troballa d'un

fragment de dena d'agata cornalina.

Un cop realitzat l'estudi de tot el conjunt, constatem que la construcció d'aquestes instal·lacions va comportar molt pocs esforços, ja que les condicions geomorfològiques de l'indret eren molt idònies per al desenvolupament de les activitats pròpies d'un port de les seves característiques, requerint tan sols petits arranjaments de l'entorn natural. Així mateix, s'hauria emprat la fusta per a construir algunes de les estructures, fet que explicaria el grau d'afectació de l'incendi documentat extensament en una de les fases, així com la troballa dels claus destinats a la construcció.

Les Sebiques

Gairebé coincidint amb la ubicació del jaciment de la Fontjoana, del que dista un centenar de metres, més al nord, s'han pogut documentar les restes d'un altre establiment, que tot i la proximitat amb l'anterior, es va identificar amb un topònim diferent de Sebiques. Els treballs d'excavació van posar al descobert una sèrie de vestigis corresponents a dues fases:

1. La relacionada amb una ocupació preibèrica, de la qual no es va registrar cap estructura constructiva, excepte un fogar.

2. La corresponent a l'ocupació iberoromana amb vestigis d'una construcció de planta rectangular de 32,5 x 7 metres. Pel que fa a la seva cronologia, se li ha atribuït una datació de mitjans del segle II a C, sobretot per les troballes de ceràmica púnico-ebussitana (Adell & Bru 2010). En general, gairebé tot el material recuperat a l'interior d'aquest espai es trobava concentrat al costat dels murs, fet que es va interpretar com la conseqüència d'un episodi d'inundació excepcional, que hauria pogut arrossegar les restes materials, quedant-ne només la part protegida per les parets del perímetre, que també havien quedat afectades.

Així mateix, a causa de les limitacions de la intervenció, que estava supeditada a la urgència de finalitzar les obres de la carretera, no es va poder comprovar si es conservaven o no altres fases més antigues, tal com vàrem registrar a la Fontjoana, on per sota del nivell de circulació del torcularium, es trobaven terrisses fetes a mà amb una pasta molt grollera i restes d'indústries lítiques d'època prehistòrica.

A través de les anàlisis practicades en diferents mostres ceràmiques, pels doctors Jordi Juan Tresserres i Joan Carles Matamala, a fi de conèixer els continguts de diversos recipients, (una vora d'àmfora Dressel 1, tres bases planes corresponents a vasos tornejats, dos fets a mà, una vora de càlats i tres vores d'àmfora ibèrica), hem arribat a les conclusions següents: En primer lloc, l'àmfora romana i dues de l'època ibèrica contenien vi. En canvi, un sol vas, dels fets al torn va donar resultats positius, i, en aquest cas va posar en evidència que qui havia restes de cereals (*Hordeum vulgare*), i midons tipus (*Triticum*). Per últim, en el càlat s'hi van registrar traces d'àcid ceròtic que ens planteja diverses interpretacions: La de l'ús de la cera per a impermeabilitzar el vas, o bé que contingués mel, únicament, o que aquest producte fos mesclat amb algun altre aliment.

En conclusió, aquest espai s'hauria tractat d'un cobert emprat com a lloc d'emmagatzematge de productes agrícoles, especialment vi i ceràmiques, on hi ha registrada també una fase d'ocupació en època preibèrica, de la qual l'únic testimoniatge localitzat fou l'estructura de combustió amb restes de cendres i carbons (*Pinus sp.*) i carrasca (*Quercus ilex coccifera*), amb fitòlits d'un tipus d'ordi (*Hordeum vulgare*) i llavors de raïm (*Vitis vinifera*), aquestes relacionables amb el moment d'abandó. L'existència de vegetals identificats com espart (*Stipa tenacissima*) ens permet suposar la cremació d'algun objecte elaborat amb aquest material, tals com cordes, coladors, o cabassos, juntament amb matolls també carbonitzats i restes de terrissa.

La Fontjoana

A la Fontjoana, a pocs centenars de metres al nord-est del turó de Sant Miquel, ja a la plana, a finals dels anys vuitanta, va ser descoberta una estela funerària d'època romana (s. I dC). Aquesta peça formava part d'una premsa per a l'elaboració de vi dels s. IV-V dC, on s'havia aprofitat, uns segles més tard, juntament amb un gran bloc de jaspi, provinent de les pedreres de Tortosa. Tant la pròpia estela, llaurada sobre un bloc de les pedreres de Flix, com el carreu de jaspi, originari de les pedreres del Baix Ebre, són un viu testimoniatge de la circulació de persones i materials per via fluvial, a més de llurs connexions amb el port marítim de Dertosa. Doncs, podem pressuposar que aquest fou el punt de partida vers les terres del Pròxim Orient, dels dos personatges -pare i fill, militars de la legio VI de Siria (CIL, II 2/14, 814; lám. III, 2 i 3)- a qui se'ls erigí aquest "petit monument" tan excepcional.

Consideracions finals

A mode de cloenda, podem afirmar que l'àrea geogràfica objecte d'aquesta comunicació correspon a un territori on trobem una gran concentració de jaciments que ens testimonien una ocupació humana des del paleolític, als quals hem dedicat nombroses publicacions. No obstant, és justament en un radi d'uns 300 metres de l'establiment de Sant Miquel, on s'ha intervingut, especialment, i de forma integral en una sèrie d'espais amb troballes molt rellevants que ens documenten el trànsit fluvial i les seves connexions amb altres ports com el de Dertosa.

Hi trobem el turó de Sant Miquel, amb un recinte militar, les Sebiques, un espai destinat a l'emmagatzematge de productes agrícoles, el Racó d'Aixerí un petit port fluvial (s. V-IV) i la Fontjoana (s. IV-V dC.) amb unes instal·lacions dedicades a la producció de vi.

L'interès de la investigació del Racó d'Aixerí en el marc històric-arqueològic de la zona, ja no tan sols rau en la informació que aporten els diferents materials recuperats, sinó també la problemàtica que ens planteja, fins ara sense resoldre: 1. La destinació dels productes d'entrada, 2. Els encarregats de la seva distribució, probablement haguessin estat els pobladors de la Roca del Sol i/o alguns altre jaciment proper que podríem pressuposar a la part alta del turó de Sant Miquel, l'existència del qual encara no hem pogut comprovar del tot; 3. Quins eren els objectes d'intercanvi? Amb moltes probabilitats els minerals de la Conca del Priorat, que ens argumenten un comerç de prestigi almenys a petita escala. En època més recent, a

les darreries del segle III a.C. és, precisament, en aquest sector del territori de l'Ebre final, on registrem una gran concentració de troballes d'orfebreria àuria, potser el més important del nord-est peninsular. Per tant, malgrat el gran volum d'informació obtinguda a través de les investigacions dutes a terme durant més de quatre decennis, romanen moltes qüestions per resoldre.

Particularment, en el cas de recuperació del Racó d'Aixerí, comprovem que fou imprescindible disposar de moltes dades prèvies a la seva investigació i comptar amb un equip d'especialistes, en aquest cas geòlegs, que ens permetessin interpretar amb més precisió les diferents troballes, ja en el mateix procés d'excavació per tal d'obtenir millors resultats científics, malgrat la urgència i gran complexitat de la intervenció.

Bibliografia

ADELL CHAVARRIA, S.; BRU VIRGILI, M. (2010), *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al jaciment del Racó d'Aixerí*. (Vinebre, Ribera d'Ebre), presentada al Departament de Cultura de la Generalitat (15 de març de 2010). Núm. 7886.

BIARNÉS, C. (1973), "Nuevo poblado ibérico". "Más descubrimientos arqueológicos". *El Correo Catalán*, Barcelona, 13.06.73; i altres notes diverses en el mateix periòdic i en el *Diario Español*.

DUPRÉ RAVENTÓS, X. (2006), *Ibers i grecs a l'Hospitalet de l'Infant*. Forum, 11. Temes d'història i d'arqueologia tarragonines. MNAT i Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet.

GALINDO, J.; ÁLVAREZ, A. (inèdit), *Informe Tècnic sobre l'anàlisi dels materials lapidis i contextualització geològica de jaciments arqueològics de la Ribera d'Ebre*, Barcelona, 2004.

GENERA I MONELLS, M. (1979), *Evolució del poblament prehistòric i protohistòric a les comarques de la Ribera d'Ebre i del Priorat*. Tesis doctoral, Universidad de Barcelona, Publicat el resumen, 1980.

GENERA I MONELLS, M. (1981), "Anotaciones sobre nuevos hallazgos de yacimientos ibéricos, en la comarca de la Ribera d'Ebre (Tarragona)". *Actes de la Mesa redonda sobre la Baja época de la cultura ibérica, celebrada en commemoració del desè aniversari de la Asociación Española de Amigos de la arqueología*, març de 1979, Madrid, 297-302.

GENERA I MONELLS, M. (1993), *Vinebre: els primers establiments del riberal*. Recerques arqueològiques. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Secció d'Arqueologia i Història 87. Tarragona.

GENERA I MONELLS, M. (2007), "El Pas de l'Ase (La Ribera d'Ebre): un importante enclave dentro de las antiguas rutas comerciales del Ebro". *Actes V Jornades Internacionals d'Arqueologia Subaquàtica*. José Pérez Ballester i Guillermo Pascual eds. (Gandia, 8 a 10 de novembre de 2006). València, 291-303.

GENERA I MONELLS, M. (2009), *El Pas de l'Ase (Ribera d'Ebre) ¿Un límite territorial de época ibero-romana?* *Actes of XX International Congress of Roman Frontier Studies* (León, setembre

de 2006) Limes XX. Gladius Anejos, Madrid, 311-322.

GENERA I MONELLS, M. (2013), *La Conca minera del Priorat. L'establiment del Puig Roig del Roget*, I. El Medi Natural, Ed. Pragma, Reus.

GENERA I MONELLS, M. (2015), *La petja dels ibers. Una panoràmica general del Camp de Tarragona i Terres de l'Ebre*, Col·lecció Medusa, 8, Diputació de Tarragona.

GENERA I MONELLS, M. (2016), "L'establiment de Sant Miquel de Vinebre, la Ribera d'Ebre. De la recerca a la seva museïtzació (1976-2016)", *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre*. Volum I, Tortosa, 6 i 7 de maig, 535-565.

GENERA I MONELLS, M. (2019), "Minería y multiculturalidad. Nuevos datos en el Pas de l'Ase (Vinebre, Ascó, García), Ribera d'Ebre, Tarragona" *Actas del XV Congreso Internacional sobre Patrimonio Geológico y minero, SEDPGYM*, 21-24 de setembre de 2017, Almadén, 371-382.

GENERA I MONELLS, M. (en premsa), "Apunts sobre les ceràmiques de l'establiment de Sant Miquel de Vinebre i altres indrets al nord del Pas de l'Ase (Vinebre-Ascó, la Ribera d'Ebre) segles IV-I aC" *Homenatge al Dr. Alberto López Mullor. Estudios sobre cerámica i arqueología de la arquitectura*, Barcelona.

GENERA, M.; BRULL, C.; GÓMEZ, A.; ALBERICH, J. (2005), "Modificació i canvi en el sistema defensiu de l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre). Un efecte de la romanització del territori?", *Actes del XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 14-16 de novembre de 2003, 629-643.

GENERA, M.; BRULL, C.; ADELL S. (2007), "El Pas de l'Ase (Ribera d'Ebre). De la investigació a la museïtzació d'un conjunt d'interès històric i paisatgístic". *Tribuna d'Arqueologia 2004-2005*. Departament Cultura Generalitat, Barcelona, 123-156.

GENERA, M.; PEREA, A., J.M (2007), *La metalurgia del oro en época antigua en el nordeste peninsular: estado actual de la investigación*. En *Actas del I Congreso Internacional de Minería y Metalurgia en el contexto de la historia de la Humanidad: Pasado, presente y futuro*, Mequinenza, 6-9, juliol de 2006, 231-252.

Genera, M.; Fabregat, E.; Arasa, A (2008), "La navegació per l'Ebre: Dades històrico-arqueològiques". *Actes de les V Jornades d'Arqueologia Subaquàtica* J. Pérez y G. Pascual, eds. (Gandia, 8 a 10 de noviembre de 2006), València, 279-290.

GENERA, M.; ALBERICH, J. (2009), *L'estela funerària de Vinebre (la Ribera d'Ebre). Una petja dels romans a l'Ebre (segle I dC)*. Quaderns de Treball I, Reus.

GENERA, M.; POCOVÍ, A. (2012), *Un punto de interés patrimonial en la cuenca del Ebro: El Pas de l'Ase (Ascó-Vinebre-García, comarca de la Ribera d'Ebre, Tarragona*. VIII Reunión de la Comisión de Patrimonio Geológico, Daroca 2009, Geo-Temas 12, Zaragoza, 55-58.

GENERA, M.; ADELL, S. (2017), "El Racó d'Aixerí o Racó de Sant Miquel: un puerto natural clave en la antigua red comercial del Ebro (Vinebre, la Ribera d'Ebre). s. V-III a.C.", *Homenatge a*

Glòria Trias Rubiés. *Ceràmiques gregues de la península Ibèrica: cinquanta anys després* (1967-2017), X. Aquilué, P. Cabrera, M. Orfila eds., Barcelona, 221-233.

MIRÓ ALAIX, MT. (2006), *Ceràmica de figures roges de la ciutat d'Emporion*. Monografies emporitanes, 14, Barcelona.

SANMARTÍ, E (1973), "Materiales griegos y etruscos de época arcaica en las comarcas meridionales", *Ampurias*, 35, 221-234.

(1)*Les obres varen anar a càrrec de la Direcció General de Carreteres de la Generalitat de Catalunya, gestionades i costejades per GISA.

1. Situació de Vinebre dins la xarxa fluvial de l'Ebre.

anys després (1967-

porion. Monografies

a en las comarcas

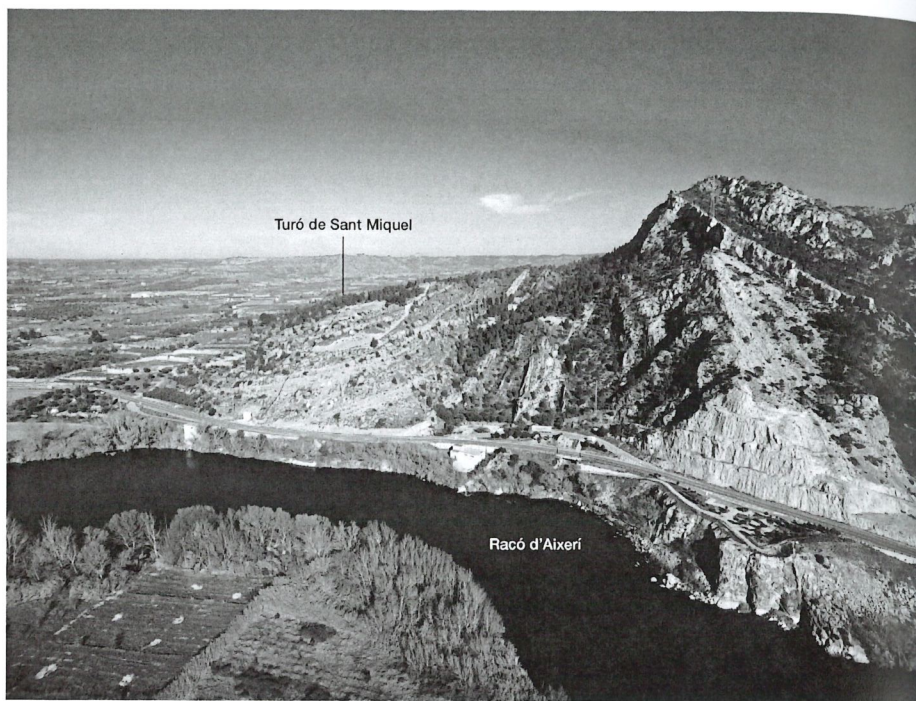
de la Generalitat de

2. Detall de la imponent discordança progressiva, des dels Mugrons a Ascó, als anys setanta. (Foto Carmel Biarnés)

3. Vista del Racó d'Aixeri en procés de excavació l'any 2003 des del jaciment de Sant Miquel de Vinebre (Arxiu fotogràfic: M. Genera).

4. Vista aèria del nord del Pas de l'Ase amb el Racó d'Aixerí (Foto òptim gr., Arxiu fotogràfic: M. Genera).